

АҚЖАЙЫҚ ЕТТІ ЖҮНДІ ҚОЙ ТҰҚЫМЫНЫҢ ӨНІМДІЛІГІ

*С.К. Шауенов, Б.Б. Траисов,
С.Т. Аманкелді, С.К. Дюсенбиева*

Аннотация

Мақалада Батыс Қазақстан өңірінде өсірілетін ақжайық етті жүнді қой тұқымының өнімділігі, оның ішінде ет және жүн өнімділігі зерттелген. Зерттеу барысында еркек тоқтылардың 4 және 8 айлық жасындағы ет өнімділігі мен 12 айлық және сақа қойлардың жүн өнімділігі анықталған.

Кілтті сөздер: Ақжайық қой тұқымы, қошқар, саулық, тоқты, салмақ, ұша, жүн

Кіріспе

Мал шаруашылығы, оның ішінде қой шаруашылығы мемлекеттік аграрлық сектордың маңызды салаларының бірі. Сондықтан елімізде қой шаруашылығы өнімдерін өндіруді молайту аса қажетті іс-шара болып табылады. Оның үстіне Қазақстан Республикасы Президенті 2012 жылғы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Халыққа жолдауында Қазақстанның аграрлық секторы үлкен экспорттық мүмкіндіктерге және инновациялар енгізу үшін жоғары әлеуетке ие деген [1]. Сонымен қатар қой шаруашылығын және шалғайдағы жайылымдарды игеру қажеттілігін арнайы атап өткен. Жолдауда аталған бағыттарды, яғни қой шаруашылығын дамытуды жүзеге асыру мақсатында мемлекет тарапынан іс шаралар қарастырылуда. Тұтынушыларды азық-түлік және жеңіл өнеркәсіпті шикізатпен қамтамасыз ету

шараларын қанағаттандыруда да қой шаруашылығы ерекше орын алады. Сондықтан етті-жүнді қой тұқымдарының жалпы өнімділік қасиетін зерттеу өзекті ғылыми ізденіс жұмыс болып табылады.

Еліміздің әртүрлі жайылымдарына бейімделген қой тұқымдарының ішінде етті-жүнді бағытындағы ақжайық қой тұқымының орны ерекше. Себебі бұл қой тұқымы Батыс Қазақстан облысы тұтынушыларының қой етіне сұранысын қамтамасыз етіп отырған етті-жүнді қой тұқымы. Бұл қой тұқымын шығару жұмыстары Батыс Қазақстан облысында 1943 жылдары цигай қошқарларын жергілікті қойларға пайдаланудан басталып, кейінірек Мыңбаев тәжірибе шаруашылығынан әкелінген линкольн, ромни-марш жарты қанды қошқарларын пайдалану және ұдайы іріктеу, сұрыптау негізінде будандарды өзара өсіру жұмыстары нәтижесінде қалыптастырып, шығарылған етті-

жүнді бағыттағы қой тұқымы. Олардың қошқарларының бастапқы тірілей салмағы – 95-100 кг, саулықтарының тірілей салмағы 57-60 кг, ал жүн өнімділігі сәйкесінше 7,5-8,5 және 4,0-4,5 кг мөлшерінде болды. Қошқарлары мен саулықтарының дене бітімі, сүйектері мықты, еттік формалары жақсы айқындалған. 4-5 айлық қозыларынан 14-16 кг, ал 7-8 айлық еркек тоқтыларынан 18-20 кг таза ет алуға болады. Әр 100 саулықтан 120-130 қозы алынады[2, 3]. Ақжайық қой тұқымы негізінен Батыс Қазақстан облысының Тасқала және Казталов аудандарында әртүрлі меншіктегі шаруашылықтарында өсіріледі.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу нысаны ретінде Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан агротехникалық университетінің асылтұқымды қой шаруашылығында өсірілетін таза тұқымды ақжайық еттіл жүнді қойлары пайдаланылды. Ет өнімділігін зерттеу үшін 4 және 8 айлық еркек тоқтылар, ал жүн өнімділігін зерттеу үшін 12 айлық және сақа қойлар тәжірибеде болды. Ақжайық еттіл жүнді қойларының ет Кесте 1 – Шаруашылықтағы ақжайық етті-жүнді қой тұқымының асылтұқымдығы

өнімділігін анықтау үшін 4 айлық, яғни енесінен бөлінген мерзімінде және 8 айлық еркек қозылар мен тоқтылар сойылды. Сояр алдында тірі салмағын, ұша салмағын, сойыс салмағын, іш май салмағын анықтау үшін ВЭУ-150-50/100 электронды таразысы пайдаланылды. Жүннің ұзындығы линейкамен (сызғышпен) алынды, ал технологиялық қасиеттері (майысқақтығы, жіңішкелігі, түсі, шайырлығы) органолептикалық, яғни көзбен бағалау арқылы анықталды. Зерттеу нәтижесі бойынша алынған мәлеметтер вариациялық статистика әдісімен өңделді (Н.А.Плохинский бойынша).

Зерттеу нәтижелері

Ақжайық етті-жүнді қой тұқымы саны мен өнімділік деңгейі бойынша Қазақстанда қос бағыттағы қой тұқымдарының арасында жетекші орын алады. Шаруашылықта жүргізілген ғылыми-ізденіс жұмыстарының, сонымен қатар жеке бонитировка жүргізу нәтижесінде жалпы қой санының 86,1% ұнамды (эл, 1кл) типке жататыны анықталды (кесте 1).

Қой топтары	n	Кластары, бас %							
		элита		I класс		II класс		Жарамсыз	
		бас	%	бас	%	бас	%	бас	%
Өндіргіш қошқарлар	210	150	71,4	40	19,1	-	-	20	9,5
Саулықтар	2180	621	26,5	1310	60,1	129	5,9	120	5,5
12 айлық ұрғашы тоқтылар	492	100	20,3	284	57,7	81	16,5	27	5,5

12 айлық еркек тоқтылар	160	39	24,4	77	48,1	-	-	44	27,5
Барлығы	3042	910	29,9	1711	56,2	210	6,9	211	6,9

Жеке жыныстық және жастық топтарына байланысты қойлардың асылтұқымдығы әртүрлі болды. Өндіргіш қошқарлардың 210 басының 150 бас немесе 71,4% элита, ал 40 басы немесе 19,1% 1 класқа жатқызылды. Жалпы 190 бас немесе 90,5% ұнамды типке жатқызылды. Ал 2180 бас саулықтардың элита және 1 класқа, сәйкесінше 621 және 1310 бастары, немесе 28,5-60,1% жалпы ұнамды типке 1931 бас немесе 88,6% жатқызылды. Бір жастағы ұрғашы және еркек тоқтылардың ұнамды типі, сәйкесінше 384-116 бас немесе 78,0-72,5% құрады. Жалпы, осы жеке бонитировка нәтижесінен шаруашылықта өсірілетін ақжайық етті-жүнді қой тұқымының асылтұқымдық деңгейінің жоғары екенін байқауға болады. Сонымен қатар осы ұнамды тип саулықтарының орташа тірілей салмағы 55,7- 57,0 кг, таза жүн түсімі 2,6-2,8 кг, жүн ұзындығы - 12,0-14,0 см, төлдегіштігі -125-135%, ал негізгі қошқарлардың орташа тірілей салмағы -94-120кг, таза жүн түсімі-5,4-6,7 кг, жүн ұзындығы 13,0-18,0см болғаны анықталды.

Біздің зерттеу жұмыстарымыз негізінен Ақжайық етті- жүнді қойларының туылған, енесінен бөлінген 8 және 12 айлық мерзіміндегі абсолюттік және тәуліктік салмақтары, олардың енесінен 4 айлық жасында бөлінген еркек қозылары мен 8 айлық жасындағы еркек тоқтылардың ет өнімділігін және әртүрлі жастағы (еркек, ұрғашы) ақжайық етті-жүнді қойларының жүн өнімділігін зерттеуге бағытталды.

Ақжайық қой тұқымының өсіп-өнуін, дамуын зерттеген ғалымдардың пікірінше [4, 5] аталған қой тұқымының тірілей салмақ қосулары олардың өсу ортасына бейімділігіне, азықтандыру мен бағып- күту жағдайына, сонымен қатар тұқымдық ерекшеліктеріне тікелей байланысты болады.

Жүргізген ізденісіміздің нәтижесі, яғни ақжайық тұқымы қозылары мен тоқтыларының жынысына, жасына байланысты абсолюттік және тәуліктік салмақтарының динамикасы 2-кестеде келтірілген.

Кесте 2 - Әртүрлі жастағы қозылар мен тоқтылардың салмақтары

Көрсеткіштер	n	Жынысы	
		еркек	ұрғашы
Туылған мерзімінде, кг	30	4,5±0,18	4,2±0,15
4 айлық, кг	30	31,5±0,55	28,8±0,62
Абсолюттік салмақ қосуы, кг	-	27,0	24,6
Тәуліктік салмақ қосуы, г	-	225,0	205,0
8 айлық, кг	30	41,5±0,73	37,0±0,68

Абсолюттік салмақ қосуы,кг	-	10,0	8,2
Тәуліктік салмақ қосуы,г	-	83,3	68,3
12 айлық,кг	30	51,1±0,91	43,4±0,84
Абсолюттік салмақ қосуы,кг	-	9,6	6,4
Тәуліктік салмақ қосуы,г	-	80,0	53,3

Кестеде келтірілгендей, туылған мерзімінде еркек қозылар мен ұрғашы қозылардың тірілей салмақтары, сәйкесінше 4,5-4,2 кг құрады. Олар 4 айлық жасына дейін енелерінің бауырында болды, ал осы 4 айлығында енесінен бөлінді. Енесінен бөлінген мерзімінде еркек және ұрғашы қозылардың салмақтары, сәйкесінше 31,5-28,8 кг құрады. Осы енесінен айырған мерзімге дейінгі абсолюттік салмақ қосулары, сәйкесінше 27,0 және 24,6 кг, ал тәуліктік салмақ қосулары 225,0-205,0г құрады. Демек, қозылардың өсуі мен дамуы қанағаттанарлық, ал орташа тәуліктік салмақ қосу көрсеткіші жоғары деңгейде болды деп есептеуге болады.

Сонымен қатар қозылардың (еркек, ұрғашы) енесінен бөлінгеннен кейін 8 және 12 айлық

жастардағы орташа салмақтары да анықталды. Осы мерзімде олардың салмақтары 41,5-37,0 кг және 51,1-43,4 кг жетті. Абсолюттік салмақтары 10,0-8,2кг және 9,6-6,4 кг, ал тәуліктік салмақтары 83,3-68,3г және 80,0-53,3г құрады. Демек, қозы-тоқтылардың енесінен бөлгеннен кейінгі абсолюттік және тәуліктік салмақтары 3-4 есе төмендеген. Бұл салмақтардың төмендеуін олардың қосымша азықсыз, тек жайылым шөптерімен азықтанғаннан деп түсіндіру болады.

Зерттеу жұмысына пайдаланылған тәжірибелік қойлардың ішінен еркек қозылар мен тоқтылардың ет өнімділігін анықтадық. Атап айтқанда, 4 айлығындағы және 8 айлығындағы еркек қозылар мен тоқтылардың ет өнімділігі зерттелді(кесте 3).

Кесте 3 - Еркек қозылар мен тоқтылардың сойыс нәтижесі

Көрсеткіштер	Жасы, ай	
	4	8
Сойылған мал саны	3	3
Сояр алдындағы тірі салмағы, кг	32,00	42,50
Ұша салмағы, кг	15,90	21,60
Ұша шығымы, %	49,70	50,80
Ішкі майы, кг	0,44	0,95
Ішкі майы, %	1,36	2,26
Сойыс салмағы, кг	16,34	22,55
Сойыс шығымы, %	51,06	53,06

Жоғарыда келтірілген көрсеткіштерден 4 айлық еркек тоқтылардың сояр алдындағы салмағы 32,0кг, 8 айлық еркек тоқтылардың сояр алдындағы тірі салмағы 42,50кг болғанын байқауға болады. Яғни, 8 айлық еркек тоқтылардың салмағы 4 айлық тоқтылардың салмағынан 10,50кг немесе 32,8% жоғары болды, ал осы мерзімдегі тәуліктік салмақ қосуы 87,5 грамм мөлшерінде болған. Ұша салмағы бойынша да 8 айлық еркек тоқтылардың үстемдігі байқалады. Демек бұл көрсеткіштер бойынша 4 айында сойылған еркек тоқтылар 15,9кг және 8 айында сойылған еркек тоқтылар 21,6 кг ұша салмағын берді, яғни 8 айында сойылған еркек тоқтылар 5,7кг немесе 35,8% артық ұша салмағын берді.

Сойылған 4 айлық еркек қозылар мен 8 айлық тоқтылардың ішкі майының салмағы, сәйкесінше 0,44-0,95кг немесе 1,36-2,26% құрады, ал жалпы сойыс салмақтары, сәйкесінше 16,34-22,55кг немесе 51,06-53,06% құрады. Демек, 8 айлық еркек тоқтылардың

сойыс нәтижесі барлық сойыс көрсеткіштері бойынша 4 айлық еркек қозылардан жоғары болды. Белгілі ғалымдардың пікірінше, қой тұқымдарының дәмді де жұмсақ, майсыз еті негізінен жас қозылар мен өнімді жайылымдарда жайылған тоқтылардан өндіріледі [6, 7,8]. Сондықтан біздің тәжірибедегі еркек қозылар мен тоқтылардан да аталған қасиетті ет өнімі алынды, яғни жас қой етін өндіру үшін тұтынушылардың сұранысына байланысты ақжайық қой тұқымын 4 немесе 8 айлық жастарында сойып, ет өндіруге толық мүмкіндік бар.

Ақжайық қой тұқымының ет өнімділігімен қатар жүн өнімділігі де зерттелді. Атап айтқанда бонитировка кезінде қойлардың жүнінің ұзындығы, жіңішкелігі, жылтырлығы мен шайырлығы, ал қой қырқу науқанды жұмыс мезгілінде аталық қошқарлардың, саулықтардың 12 айлық еркек және ұрғашы тоқтылардың жүн өнімділігі анықталды (Кесте 4)

Кесте 4 - Ақжайық етті-жүнді қой тұқымының жүн өнімділігі

Көрсеткіштер	Жыныстық топтық құрамы			
	Негізгі (өндіргіш) қошқарлар	Сақа саулықтар	Ұрғашы тоқтылар	Еркек тоқтылар
n	10	66	60	54
Қырқылған жүн түсімі, кг	8,7±0,85	4,6±0,05	3,8±0,04	4,2±0,10
Жуылған жүн, кг	5,4	2,5	2,3	2,5
Жүн шығымы, %	62,0	54,3	60,5	59,5
Жүн ұзындығы, см	14,0	12,0	13,5	13,7
Жүн жіңішкелігі, сапа	48-56	56-58	56-58	50-56

Жоғарыдағы кестеде келтірілген қойлардың жүн өнімділігі көрсеткіштері бойынша, олардың жастарына сәйкес ұнамды тип қойларының жүн өнімділігі талаптарына сәйкес екені байқалады. Яғни, өндіргіш қошқарлардың және саулықтардың қырқылған лас жүні, сәйкесінше 8,7-4,6кг, ал таза жүні сәйкесінше 5,4-2,5кг немесе жүн шығымы 62,0-54,3% құрады. Осы қошқарлар мен саулықтардың жүн ұзындығы сәйкесінше 14,0-12,0см, ал жүн жіңішкелігі 48-56 және 56-58 сапа мөлшерінде болды. 12 айлық ұрғашы және еркек тоқтылардың лас жүні 3,8-4,2, таза жүні 2,3-2,5кг, ал жүн шығымы, сәйкесінше 60,5-59,5% құрады. Яғни, жүн шығымы бойынша қошқарлардың жүн шығымы еркек тоқтылармен салыстарғанда 2,5% жоғары екені, ал саулықтардыңкі сәйкесінше 6,2% төмен екені анықталды. Жүн ұзындығы бойынша ұрғашы және еркек тоқтылардың көрсеткіші саулықтар мен қошқарлардан айтарлықтай төмен емес екені байқалды, керісінше ұрғашы тоқтылардың жүн ұзындығы саулықтардың жүнінен 1,5см немесе 12,5% ұзынырақ болғаны анықталды, ал тоқтылардың жүн жіңішкелігі 50-58 сапа аралығында болды. Жүн жылтырлығы солғындау, түсі ақсары, ал

шайырлығы жеткілікті деңгейде болды.

Қорытынды

Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық асылтұқымды қой шаруашылығында өсірілетін ақжайық етті-жүнді қой тұқымының өнімділік көрсеткіштері зерттеу барысында олардың 90,6% ұнамды (элита; 1 кл.) жататыны, сонымен қатар негізгі қошқарлар мен саулықтардың тірілей салмағы және таза жүн түсімі, сәйкесінше 94-120; 55,7-57,0 кг және 5,4-6,7; 2,6-2,8 кг болғаны анықталды. Әртүрлі жастағы қозылар мен тоқтылардың жынысына байланысты салмақтарының өзгергіштігі қалыпты деңгейде яғни туылған мерзімінен 4,8 және 12 айлықтарына дейінгі абсолюттік салмақ қосулары сәйкесінше 27,0-24,6; 10,0-8,2 және 9,6-6,4 кг, ал тәуліктік салмақтары сәйкесінше 225,6-205,0: 83,3-68,3 және 80,0-53,3 г құрады. Жүн түсімі бойынша барлық қой топтары ұнамды типтің талаптарына сәйкес өнімділік көрсетті. Яғни қошқарлар мен саулықтардың таза жүн түсімі, сәйкесінше 5,4-2,5 кг, ал бір жастағы ұрғашы және еркек тоқтылардың таза жүн түсімі 2,3-2,5 кг құрады. Жалпы тұтынушылардың сұранысына байланысты аталған қой тұқымы еркек тоқтыларын 4 және 8 айлығында сою тиімді деп тұжырым жасауға болады.

Әдебиеттер тізімі

1 Назарбаев Н.Ә. «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» Қазақстан Республикасының Президенті – Ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан. – 2012, қаңтар - 28. - №41-42.

2 Траисов Б.Б., Есенгалиев К.Г., Бозымова А.К. Динамика живой массы и интенсивность роста молодняка акжайыкской мясо-шерстной породы // Наука и образование. -2012. - №3. – С. 57-58.

3 Траисов Б.Б. Методы создания кросбредного овцеводства в Западно-Казахстанской области: автореферат ... докт. дисс. -2006. – 48 с.

4 Есенгалиев К.Г. Улучшение шерстных качеств помесных овец // Овцы, козы, шерстяное дело. – 2011. -№1. –С.51-52.

5 Traisov B.B., Yuldashbayev Y.A., Sultanova A.K., Esengaliyev K.G., Bozymova A.K. Growth and Development of Lambs of the Akzhaik Sheep Depending on Selection. www.biolmedonline.com/Articles/Vol7_2_2015/BM-074-15 (15.12.2015 қаралды)

6 Lupton C.J., Freking B.A., Leymaster K.A. Evaluation of Dorset, Finnsheep, Romanov, Texel, and Montadale breeds of sheep: III. Wool characteristics of F 1 ewes // Journal of Animal Science. – 2004. – Vol. 82. – P. 2293-2300.

7 Sawalha R.M., Conington J., Brotherstone S., Villanueva B. Analyses of lamb survival of Scottish Blackface sheep // Animal. – 2007. – Vol. 1. – P. 151-157.

8 Шауенов С.К., Ибраев Д.К., Байған Б. Семіртілген етті-жүнді биязылау еркек тоқтылары мен ісектерінің ет өнімділігі // С.Сейфуллин атындағы ҚазАТУ Ғылым жаршысы. -2015. -№ 4(87). –Б.61-66.

Резюме

В статье приведены результаты исследования продуктивных качеств акжайыкской мясошерстной породы, разводимые в условиях племенного хозяйства Западно-Казахстанского аграрно-технического университета имени Жангир-хана. Установлены племенные качества, динамика роста живой массы овец по возрастам, убойные качества баранчиков в возрасте 4 и 8 месяцев, а также шерстная продуктивность овец разных возрастов. Живая масса и настриг шерсти овец акжайыкской мясошерстной породы соответствовали требованиям стандарта желательного типа овец. Убойная масса и убойный выход баранчиков в возрасте 4 и 8 месяцев составили соответственно 16,34-22,5 кг и 51,6-53,06%, что является также весьма хорошим показателем для данной породы.

Summary

In the article research results of productive quality of akzhayik meat woolen breed, raising in the condition of Zhangir-Khan West Kazakhstan Agrarian-Technical University's breed livestock farm are given. Breeding qualities, growth dynamics of sheep body weight according to ages, slaughter quality of pur lambs at the age of 4 and 8 months, also wool production of sheep of different ages are determined. Body weight and wool clip of akzhayik meat woolen breed met the standard requirements of preferred sheep type. Slaughter weight and slaughter yield of pur lambs at the age of 4 and 8 months comprised 16,34-22,5 kg and 51,6-53,06%, it is a very good index for this breed.